

VYJADRUJE TENDENCIU VÝVOJA IBA ZÁKON NEGÁCIE NEGÁCIE?

MICHAL SUCHÝ

Diskusia okolo zákona negácie negácie prebieha už dlhší čas. Najviac pozornosti sa v nej venuje otázke predmetu tohto zákona. Ak si bližšie všimneme túto diskusiu, zistíme, že vo väčšine diskusných príspevkov sa dochádza k uzáveru, že na rozdiel od ostatných dvoch základných zákonov marxistickej dialektiky, z ktorých zákon protirečenia má vyjadrovať zdroj vývoja, zákon prechodu kvantitativity v kvalitu formu vývoja, zákon negácie negácie podľa nich vyjadruje tendenciu vývoja, čiže pohyb od nižšieho k vyššiemu, od jednoduchšieho k zložitejšiemu. Túto koncepciu chápania predmetu zákona negácie negácie nachádzame takmer vo všetkých učebných pomôckach dialektického materializmu a nakoľko je nám známe, takýmto spôsobom sa vykladá tento zákon aj v rámci kurzu dialektického materializmu na vysokých školách a rozličných školeniach, kde sa preberajú aj základy dialektického materializmu.

Napriek tomu, že chápanie zákona negácie negácie ako zákona, ktorý vyjadruje vzostupný pohyb, medzi filozofickými pracovníkmi je pomerne bežne uznávané, domnievame sa, že toto chápanie sa pri hlbšom skúmaní ukáže nie celkom správne. Je to predovšetkým preto, že tendenciu vývoja podľa nášho názoru vyjadruje nielen zákon negácie negácie, ale aj zákon prechodu kvantitativity v kvalitu. Pozrime sa na vec bližšie.

Pri analýze hociktorej kategórie alebo zákona materialistickej dialektiky neobmedzujeme sa iba na tú kategóriu alebo zákon, ktoré skúmame, ale dotýkame sa aj ostatných kategórií a zákonov. Analýza tej či onej kategórie alebo zákona môže sa uskutočňovať len vo vzájomnej súvislosti s inými kategóriami a zákonmi. Táto požiadavka vyplýva z toho, že kategórie a zákony materialistickej dialektiky navzájom súvisia a prelínajú sa. No táto úzka súvislosť a vzájomné prelínanie medzi kategóriami a zákonmi niekedy pri ich analýze spôsobuje, že obsah jednej kategórie alebo zákona sa zamieňa s obsahom inej kategórie alebo zákona. Domnievame sa, že takáto situácia vzniká aj v prípade, keď sa analyzuje zákon negácie negácie. Ide o to, že za hlavný obsah a predmet zákona negácie negácie považuje sa tá stránka pohybu, v danom prípade tendencia vývoja, ktorú vyjadruje už zákon prechodu kvantitativity v kvalitu.

Pretože ponímaním zákona negácie negácie ako zákona, ktorého hlavným obsahom je vyjadrovať tendenciu vývoja, sa nevyhnutne zjednodušuje zákon prechodu kvantitativity v kvalitu, v tomto článku nebudeme sa venovať predovšetkým zákonu negácie negácie, ale pokúsime sa ukázať, že tendenciu vývoja vyjadruje už zákon prechodu kvantitativity v kvalitu a že teda v dôsledku toho nemôže byť táto hlavným obsahom zákona negácie negácie.

Keďže vývoj vyjadrujeme vždy viacerými kategóriami a zákonmi, pričom tieto odrážajú jeho jednotlivé stránky, treba mať na zreteli, že to platí aj pokiaľ ide o zákon

negácie negácie a zákon prechodu kvantity v kvalitu. Nechceme preto tvrdiť, že zákon negácie negácie nevyjadruje určitú stránku tendencie vývoja. Ide nám iba o to, aby sme ukázali na tú skutočnosť, že považovať tendenciu vývoja, t. j. pohyb od nižšieho k vyššiemu, od jednoduchšieho k zložitejšiemu za hlavný obsah zákona negácie negácie nie je opodstatnené, pretože túto stránku pohybu podľa nás nevyhnutne obsahuje už zákon prechodu kvantity v kvalitu. Ak sa neberie do úvahy aj táto stránka zákona prechodu kvantity v kvalitu, vyplýva to z toho, že sa tento zákon chápe zjednodušené.

Názor, nakoľko zákon prechodu kvantity v kvalitu vyjadruje vývoj, nie je medzi filozofickými pracovníkmi ani dnes úplne jednoznačný. Niektorí chápu zákon prechodu kvantity v kvalitu ako zákon čisto vývojový, iní sa zase domnievajú že sám osebe tento zákon nevyjadruje ešte vývoj, ale jeho určitú stránku a to formu vývoja. Názor na túto otázku sa menil a nadobúdal odlišné odtiene najmä v závislosti od toho, ako sa chápali ostatné zákony a kategórie materialistickej dialektiky. Veľmi zreteľne to možno pozorovať na príklade Stalinovej práce O dialektickom a historickom materializme.

Ako je známe, J. V. Stalin v tejto práci vynechal zákon negácie negácie a vzostupnosť pohybu, teda tú stránku pohybu, ktorá charakterizuje vývoj a jeho tendenciu vyjadril v ostatných zákonoch dialektiky, predovšetkým v zákone prechodu kvantity v kvalitu. V tretej črte dialektiky, kde sa tento zákon charakterizuje, J. V. Stalin píše: „... proces vývinu treba chápať nie ako pohyb v kruhu, nie ako prosté opakovanie toho, čo už bolo, ale ako pohyb postupujúci, ako pohyb po vzostupnej čiare, ako prechod od starého kvalitatívneho stavu k novému kvalitatívnemu stavu, ako vývin od jednoduchšieho k zložitejšiemu, od nižšieho k vyššiemu.“¹ Pod vplyvom tejto Stalinovej formulácie sa potom zákon prechodu kvantity v kvalitu chápal prevažne ako zákon vývojový (ak neberieme do úvahy príklady, ktoré častokrát neboli vhodne volené a nevyjadrovali vývoj), z čoho často vznikali taktiež jednostranné názory, akoby už každá kvalitatívna zmena znamenala prechod od nižšieho k vyššiemu, od jednoduchšieho k zložitejšiemu. Takéto chápanie tohto zákona nachádzame takmer vo všetkých príručkách marxistickej filozofie, ktoré boli napísané v tomto období.

Situácia sa do určitej miery zmenila, keď sa upustilo od Stalinových štyroch črt a vrátilo sa späť k trom základným zákonom dialektiky, ako ich načrtnol Engels v Dialektike prírody. V súvislosti s touto zmenou sa začali diskusie o probléme vzťahu zákona negácie negácie k ostatným dvom zákonom dialektiky. V tejto diskusii sa jednotliví autori snažia ukázať, čo zákon negácie negácie vyjadruje. Keď sa predtým vývoj ako vzostupný pohyb vyjadroval predovšetkým v rámci zákona prechodu kvantity v kvalitu, po upustení od Stalinových črt dialektiky sa opäť začal presadzovať názor, že práve túto vzostupnú stránku pohybu vyjadruje zákon negácie negácie. Tento názor vyplynul predovšetkým z toho, že vznikol problém okolo predmetu zákona negácie negácie, problém, ktorý ešte dodnes nie je vyriešený. Aj dnes niektorí autori pripisujú zákonu negácie negácie vo vývoji prvoradú úlohu, teda chápu ho ako zákon, ktorý vyjadruje tendenciu vývoja, čiže pohyb od nižšieho k vyššiemu, od jednoduchšieho k zložitejšiemu, iní sa zase snažia tendenciu vývoja vyjadriť zákonom prechodu kvantity v kvalitu a zákonom protirečenia. Zreteľne sa to prejavilo v diskusiách o tomto probléme.

M. F. Vorobjov v práci Zákon otricanija otricanija, ktorá vyšla roku 1956, zastával stanovisko, podľa ktorého „zo zákona prechodu kvantitatívnych zmien v kvalitatívne vyplýva uzáver o nevyhnutnosti chápať vývoj ako postupný proces, ako pohyb

¹ J. V. Stalin, *Otázky leninizmu*, Bratislava 1951.

od jednoduchšieho k zložitejšiemu, od nižšieho k vyššiemu. Zákon negácie negácie sa bezprostredne viaže k tomuto zákonu a dáva postupnému pohybu najvšeobecnejšiu a ukončenú formu výrazu.² Podobné názory zastávajú aj niektorí iní autori. J. Bartoš v článku O tzv. zákone negace negace ide ešte ďalej a hovorí, že tento zákon v podstate stráca svoje opodstatnenie, pretože sa mu pripisuje ten istý obsah, ktorý vyjadrujeme zákonom protirečenia a zákonom prechodu kvantity v kvalitu.³

Na rozdiel od uvedeného názoru S. P. Lebedev v článku Zákon otricanija otricanija zastáva iné stanovisko. Podľa neho práve zákon negácie negácie vyjadruje vzostupný pohyb a preto tento zákon má aj svoje opodstatnenie. Ak však niektorí autori popierajú jeho opodstatnenosť, tento postoj, hovorí Lebedev, sa zakladá na predpoklade, že všetky podstatné stránky vývoja sa vyjadrujú zákonom protirečenia a zákonom prechodu kvantity v kvalitu. Podľa Lebedeva je však tento predpoklad nesprávny, keďže „... zákon prechodu kvantity v kvalitu nevyjadruje postupný, špirálovitý charakter vývoja, pretože samy kvalitatívne prechody neurčujú pohyb od nižšieho k vyššiemu...“⁴ Tento názor sa v podstate dnes všeobecne uznáva a v tomto zmysle sa píše takmer všetky príručky dialektického materializmu. V podstate takúto koncepciu nachádzame aj v učebnici Základy marxistickej filozofie. „Zákon negácie negácie — hovorí sa v učebnici — odráža a charakterizuje základnú smer, základnú tendenciu vývoja, ktorá spočíva v postupnom pohybe od jednoduchého k zložitému, od nižšieho k vyššiemu...“⁵ Aj M. F. Vorobjov vo svojej práci, ktorá vyšla roku 1958, mení svoje predošlé názory a prikláňa sa v podstate k názoru, ktorý zastáva Lebedev, prípadne aj B. Kedrov. „Ak predmetom prvého zákona, píše Vorobjov, zákona boja a jednoty protikladov, je zdroj vývoja a predmetom druhého zákona, zákona prechodu kvantitatívnych zmien v kvalitatívne je forma vývoja, tak predmetom tretieho zákona, zákona negácie negácie je proces vývoja vcelku ako vyjadrenie určitej tendencie vývoja.“⁶

Keďže sme si nepostavili úlohu zaoberať sa samotným predmetom zákona negácie negácie, nebudeme tu skúmať, ktorú stránku vývoja, prípadne pohybu vôbec tento zákon odráža, no pokiaľ ide o ponímanie zákona prechodu kvantity v kvalitu ako zákona, ktorý vyjadruje iba formu vývoja, sotva možno s takýmto chápaním súhlasiť.⁷

Ak vychádzame zo správneho pochopenia zákona prechodu kvantity v kvalitu, musíme síce uznať, že nie každá kvalitatívna zmena znamená prechod od nižšieho k vyššiemu, od jednoduchšieho k zložitejšiemu, ale chápať tento zákon iba ako zákon, ktorý vyjadruje formu vývoja a nie aj jeho tendenciu, je neopodstatnené. Takéto chápanie tak či onak vedie k mechanistickému názoru na zmenu v prírode a spoločnosti.

Ako je známe, nedostatkom mechanistického materializmu v ponímaní vývoja okrem iného bolo aj to, že hoci aj uznával vznikanie „nových foriem“ hmoty, predsa sa ony redukovali na tie formy, z ktorých vznikali. Vyššie sa redukovalo na nižšie, zložitejšie na jednoduchšie. Zabsolutnením takéhoto chápania zmien sa vytvoril meta-

² M. F. Vorobjov, *Zákon otricanija otricanija*, Leningrad 1956, 17.

³ *Filosofický časopis ČSAV* 1958, č. 2.

⁴ S. Lebedev, *Zákon otricanija otricanija*, Učonnjye zapisky filosofskogo fakulteta Moskovskogo universiteta 1958, 28.

⁵ *Základy marxistickej filozofie*, Bratislava 1959, 224.

⁶ M. F. Vorobjov, *Zákon otricanija otricanija*, Moskva 1958, 5.

⁷ M. N. Rutkevič vo svojej práci *Dialektičeskij materializm* (Moskva 1959) sa tiež prikláňa k názoru, že zákon negácie negácie nemožno považovať za zákon, ktorý vyjadruje postupný vývoj. Podľa Rutkeviča zákon negácie negácie vyjadruje v procese vývoja iba určitú stránku, a to periodičnosť. V dôsledku toho, tento zákon Rutkevič považuje za menej všeobecný ako ostatné dva zákony materialistickej dialektiky.

fyzický názor, podľa ktorého v podstate nevzniká vo svete nič nové. Ak sa však kvalitatívne zmeny uskutočňujú, tento proces prebieha v rámci tých kvalít, ktoré už tu jestvujú, čiže nevzniká nič nové, iba sa opakujú jedny a tie isté kvality.

Dialektickým zákonom prechodu kvantitty v kvalitu sa odstraňuje tento nedostatok mechanistického a tým aj metafyzického chápania zmien v prírode a v spoločnosti a ukazuje sa, že na základe nižších a jednoduchších foriem pohybu hmoty vznikajú kvalitatívne vyššie a zložitejšie formy pohybu hmoty. Táto koncepcia vyplýva zo samotnej podstaty zákona prechodu kvantitty v kvalitu. Ak by sa totiž v tomto zákone nevyjadrovala aj tendencia vývoja, museli by sme chápať kvalitatívne zmeny jednostranne ako zmeny, pri ktorých vznikajú a zanikajú tie isté veci a javy, opakujú sa tie isté kvality, ktoré už jestvujú. No ak by to bolo skutočne tak, potom by sme sa v chápaní kvalitatívnych zmien dostali na pozície metafyziky, pretože opakovanie sa jedných a tých istých kvalitatívnych zmien, pri ktorých nevzniká aj niečo nové, čo tu ešte nebolo, znamená, že sa kvalitatívne zmeny redukujú na zmeny kvantitatívne. No v takomto prípade, keďže vznik nových foriem pohybu hmoty a nových vlastností hmoty nie je možný, je potom zrejmé, že sa popiera aj vývoj, pretože tento sa uskutočňuje iba vtedy, ak vznikajú také formy a vlastnosti pohybu hmoty, ktoré tu ešte neboli. Napríklad ak by sa opakovali kvalitatívne zmeny nejakej veci, to znamená, ak by nejaký druh vecí vznikal a zanikal, pričom by z neho nevzniklo aj niečo odlišné, nejaká nová odlišná vec, potom by nemohol jestvovať vývoj ani v neživej ani v živej prírode. Biologické druhy by iba vznikali a zanikali, no nevyvíjali by sa v iné druhy, čiže by prekonávali iba kvalitatívne zmeny v tej istej rovine, čo znamená, že by prekonávali v konečných dôsledkoch iba zmeny kvantitatívne. Môžeme skrátka povedať, že ak by sme zo zákona prechodu kvantitty v kvalitu vylúčili tendenciu vývoja, ostali by sme na pozíciách mechanistického materializmu. Veď názor, že jedny veci vznikajú a zanikajú, bol zrejmý aj v rámci starého materializmu. Aj v starom materializme sa prakticky uznávali kvalitatívne zmeny, no toto chápanie bolo jednostranné.

Všestrannosť kvalitatívnych zmien sa vyjadruje iba v zákone materialistickej dialektiky, v zákone prechodu kvantitty v kvalitu. V tomto zákone sa vyjadruje okrem iného skutočnosť, že kvalitatívne zmeny sa uskutočňujú v každom smere a teda aj v smere vzostupnom, čiže je tu obsiahnutá aj tendencia vývoja.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že ak sa chceme vyhnúť jednostrannému a tým teda aj metafyzickému ponímaniu kvalitatívnych zmien, musíme uznať, že už v samom zákone prechodu kvantitty v kvalitu je obsiahnutý aj prechod od nižšieho k vyššiemu, od jednoduchšieho k zložitejšiemu. Bez tejto stránky pohybu by zákon prechodu kvantitty v kvalitu nebol úplný a neodrážal by kvalitatívne zmeny všestranne, čím by sa fakticky nemohol realizovať v každom smere a teda by sa za určitými hranicami popieral. Takéto stanovisko je však v protiklade so samou podstatou tohto zákona.

Môžeme teda povedať, že zákon prechodu kvantitty v kvalitu nevyjadruje iba formu vývoja, ale v dôsledku toho, že sa kvalitatívne zmeny uskutočňujú v každom smere, vyjadruje aj jeho tendenciu. Vyjadruje skutočnosť, že kvalitatívne zmeny sa uskutočňujú všestranne a teda aj v smere vzostupnom.

Ak vezmeme do úvahy tento fakt, potom sotva možno súhlasiť s Lebedevom a jemu podobnými názormi, že totiž zákon prechodu kvantitty v kvalitu sám nevyjadruje tendenciu vývoja, ktorá sa pripisuje zákonu negácie negácie. Takéto stanovisko vedie nielen k zjednodušovaniu zákona prechodu kvantitty v kvalitu, ale aj k jeho popieraniu, pretože tento môže jestvovať iba ako jednota kvantitatívnych a kvalitatívnych zmien, kým podľa spomenutého názoru, keďže by sa kvalitatívne zmeny museli opakovať v tej istej rovine, zredukovali by sa na zmeny kvantitatívne, čo však nie je možné.

V tejto súvislosti je zaujímavé všimnúť si, že aj keď sa v niektorých najnovších prácach z marxistickej filozofie vyjadruje tendencia vývoja zákonom negácie negácie, pri analýze zákona prechodu kvantitativity k kvalite sa toto stanovisko narušuje. Ide totiž o to, že tendencia vývoja sa rovnako pripisuje zákonu prechodu kvantitativity v kvalitu. Zreteľne to možno vidieť na príklade, keď popri pojmoch kvantitatívna a kvalitatívna zmena sa zavádzajú pojmy evolúcia a revolúcia. Je pravda, že v mnohých prípadoch sa nehovorí jasne, čo sa chce nimi vyjadriť, no pri bližšom skúmaní sa zistí, že mnohí autori nimi vyjadrujú vzostupný pohyb, čiže tendenciu vývoja. Avšak v dôsledku toho, že sa tendencia vývoja pripisuje zákonu negácie negácie, pojmy evolúcia a revolúcia sa jednoducho stotožňujú s pojmi kvantitatívna a kvalitatívna zmena. Takýmto spôsobom sa postupuje aj v učebnici Základy marxistickej filozofie. „Kvantitatívne zmeny, píše sa v učebnici, sú *evolučnou* formou vývoja. Kvalitatívne zmeny naproti tomu sú *revolučnou* formou vývoja.“ O niečo ďalej sa uvádza, že „*evolučnou* sa nazýva tá zmena, pri ktorej prebieha postupná kvantitatívna zmena jestvujúceho. Za *revolučnú* sa považuje základná, kvalitatívna zmena jestvujúceho.“⁸ Teda o evolúcii sa hovorí, že sú to zmeny kvantitatívne a kvalitatívne a o kvantitatívnych zmenách, že sú to zmeny evolučné a revolučné. Je pochopiteľné, že takéto učenie evolučnej a revolučnej zmeny je v podstate tautologické a nič nám nehovorí, čím sa tieto zmeny líšia od zmien kvantitatívnych a kvalitatívnych. Ak by skutočne evolučné a revolučné zmeny znamenali to isté, čo zmeny kvantitatívne a kvalitatívne, ako sa to chápe v Základoch marxistickej filozofie, a nevyjadrovali by aj nejakú, na rozdiel od kvantitatívnych a kvalitatívnych zmien, špecifickú stránku procesov a zmien v prírode a v spoločnosti, potom by bolo zbytočné zavádzať ich ako filozofické kategórie a okrem toho venovať im aj zvláštne kapitoly. Zavádzanie pojmov evolúcia a revolúcia v rámci zákona prechodu kvantitativity v kvalitu môže mať opodstatnenie iba v tom prípade, ak tieto pojmy vyjadrujú nejakú špecifičnosť zmien kvantitatívnych a kvalitatívnych. Tu sa ukazuje, že evolúcia a revolúcia v rámci zákona prechodu kvantitativity v kvalitu sa používa v Základoch marxistickej filozofie na vyjadrenie vzostupného pohybu.⁹

Na uvedenom príklade tiež možno vidieť, že aj v tých prácach, kde sa tendencia vývoja chce vyjadriť iba zákonom negácie negácie, pri analýze zákona prechodu kvantitativity v kvalitu sa tento zákon chápe nielen ako zákon, ktorý vyjadruje formy vývoja, ale zároveň aj tendenciu vývoja. Ak sa však v tejto súvislosti táto stránka zákona neuvádza výslovne, je to iba nedôslednosť. Ak vezmeme do úvahy to, čo sme povedali, je pochopiteľné, že vzostupnosť vývoja, čiže tendenciu vyjadruje aj zákon prechodu kvantitativity v kvalitu a nemôže sa preto táto stránka pohybu pripisovať iba zákonu negácie negácie. Zákon negácie negácie môže vyjadrovať iba určitý aspekt celkového vývoja.

Na záver môžeme povedať, že koncepcia ponímania zákona negácie negácie ako zákona, ktorého hlavným obsahom je tendencia vývoja, vyplýva zo zjednodušeného pochopenia zákona prechodu kvantitativity v kvalitu.

⁸ *Základy marxistickej filozofie*, Bratislava 1959, 238.

⁹ Nie je bez zaujímavosti spomenúť, že vo Filozofickom slovníku, ktorý vyšiel pod redakciou P. Judína a M. Rozentaľa (slov. vydanie 1956) heslo „Vývin“ sa nevysvetľuje osobitne, ale je tu odvolanie sa na heslo „dialektika“, „revolúcia a evolúcia“. Vývoj sa tu teda stotožňuje s revolučnou a evolučnou zmenou. Domnievame sa, že na takomto stanovisku stoja aj autori učebnice *Základy marxistickej filozofie*.